

Ж. В. Колоїз
м. Кривий Ріг, Україна

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРЕМІОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ

Мова, як відомо, це спосіб сприйняття світу й відтворення його у свідомості людини. Кожен народ сприймає світ не так, як інший, а тому в усіх мовах є щось неповторне й оригінальне. Національна самобутність яскраво виявляється у сфері пареміології, де найбільш виразно представлено етнічний спосіб світосприйняття, репрезентовано національний світ, у якому злиті воєдино людина та історичне природне оточення, що впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер і визначає спрямованість його практичної діяльності.

Паремії будь-якої мови характеризуються передусім стійкістю компонентного складу та здатністю відтворюватися в готовому вигляді. Загальновідомо: вони зберігаються в нашій пам'яті і при потребі ми їх видобуваємо звідти. Чимало з них мають чітко окреслене національне обличчя, а тому компоненти таких усталених конструкцій навіть у близькоспоріднених мовах не збігаються. Попри те, що значна частина російських та українських мовних зворотів тяжіє до одних і тих же джерел і їх образна структура може перетинатися, кожна з мов має свої специфічні елементи, які відображають їх національний колорит. А це, у свою чергу, означає, що виявлення й опис мовних одиниць, які в дискурсивних практиках зберігають зв'язок з концептами культури, служать засобом презентації тих чи тих фрагментів їх смислу, – важливий аспект не лише лінгвокультурологічних розвідок, але й теорії та практики перекладу. Актуальність таких наукових доробків визначається увагою до проблем, з одного боку, національного самоусвідомлення, самовираження, співвідношення мови і духовної культури, з іншого, – перекладу як міжкультурної взаємодії.

Незважаючи на значні досягнення в царині як вітчизняної, так і зарубіжної пареміології, у вивченні паремій залишається низка проблемних питань, суперечливих тверджень, зокрема й тих, що стосуються їх перекладу. Прислів'я і приказки цілком справедливо вважають одним із найскладніших перекладацьких аспектів. Аби розкрити значення тієї чи тієї паремії, зазвичай намагаються відшукати в мові перекладу її еквівалент. Однак такий пошук доволі складний. Адже одиниці пареміології, навіть найменші та найпростіші за формою, являють собою тексти, вербальні конструкції, які можуть використовуватися самостійно, виступати знаками й одночасно типовими моделями різних типових ситуацій. До того ж вони є одним із найважливіших засобів посилення й відсвіження експресії та поглиблення логіки викладу. І треба напевне знати, які конструкції використовують носії тієї чи тієї мови в подібних мовленнєвих ситуаціях. Наприклад: ситуацію, коли людина розкривається в її поведінці, учинках, конкретних діях, росіяни характеризують приказкою *Видать птицу по полету*.

Українці на цей випадок мають свій оригінальний вислів – *Видно пана по халявах*, що сягає тих часів, коли пани тримали двірську охорону – гайдуків. Гайдуки носили чоботи з високими халявами, оздобленими китицями, колір яких визначав сам пан. За барвою цих китиць було легко встановити, у якого пана служить гайдук, тобто було можна розпізнати пана за халявами його охоронців.

На жаль, як свідчить практика, при перекладі паремій українською мовою з російської (наприклад, при перекладі фільмів, художніх творів і т. ін.) трапляється чимало недоречностей. Часто-густо перекладачі не завдають собі клопоту відшукати у скарбниці української пареміології найдоречніший варіант – варіант, який відображає національну специфіку, а вдається до першого-ліпшого, що спадає на думку. Найчастіше це буває неоковирна калька, як-от: *Ворона в павичевому пір'ї*; *Куй залізо, поки гаряче*; *Бути бичку на мотузці*; *На чужому пиру похмілля*; *Куди не кинь – усюди клин*; *Заднім розумом кріпкий*; *Після дощук в четвер* і т. ін.

Російській усталеній конструкції *Ворона в павлиньих перьях*, що використовується в ситуації, коли людина вважає: начебто досить змінити зовнішній вигляд або навіть лише помінати вбрання, – і відразу зміниться її суть, відповідає аж ніяк не *Ворона в павичевому пір'ї*, а специфічно українська *Убрався в жупан і дума, що пан*. Для опису ситуації, коли слід користуватися моментом, діяти, поки є сприятливі умови, в українському паремійному фонді є оригінальні конструкції *Коваль клеple, доки тепле*; *Коси, коса, поки роса* (пор. рос.: *Куй железо, пока горячо*). Для позначення поняття «неминуче обмеження чиеїсь волі, свободи, чийх-небудь учинків» росіяни використовують приказку *Быть бычку на веревочке*. На цей випадок в українській мові є національно специфічна конструкція – *Найдеться і на тура шура*. З російською усталеною конструкцією *В чужом пиру похмелье* (коли йдеться про неприємність через інших, з чужої провини) співвідносні українські *З чужого клопоту голова болить*; *Хто кислиці поїв, а на кого оскома напала*. Російським висловам *Куда не кинь – все клин*; *Задним умом крепок*; *После дождика в четверг* в українській мові відповідають: *Куди не кинь, а все наверх дірою*; *Мудрий по шкоді*; *На Миколи та й ніколи*.

Те, що для росіян називається *Легок на помине*, для українців – *Про вовка промовка, а вовк і в хату*, або *Про вовка річ, а він навстріч*. Ситуація, коли робиться що-небудь велике, однак можуть бути і певні недоліки, знайшла відображення в українській паремії *Де борошно, там і порошно* (пор. рос. *Лес рубят – щепки летят*). Росіянин, який не розібрався в чомусь простому, каже, що він *Заблудился в трех соснах*, натомість, українець «*Блукає*» *межи хатою й коморою*; *Серед села дороги не знаходить*.

Крім того, що специфічно українські паремії є мало використовувані, оскільки в ЗМІ надається перевага калькованим конструкціям із російської мови, їх кількість узагалі в паремійному запасі того чи того перекладача є обмеженою. Подекуди не звертається увага на те, що паремії (як у російській, так і в українській мові) можуть вступати в синонімічні відношення, диференціюватися передусім семантичними відтінками.

Сьогодні в українському мовному просторі з огляду на низку причин назріла нагальна потреба в перекладному пареміологічному словнику, що репрезентував би не лише звичайний реєстр російських паремій та окремі їх

відповідники українською мовою, як, скажімо, лексикографічні праці Г. Млодзинського, Н. Беленькової, а й опис значення (в ідеальному зразку й можливості використання в тексті), демонстрував би варіювання в мовленні, окреслював би типові ситуації, у яких вони побутують, виявляв би «фонову» культурно-історичну інформацію, подавав би смислову й ситуативну характеристику тощо. Створення лексикографічних праць такого типу зі словниковими статтями, які містили б відповідну інформацію, – завдання не з легких. Найпроблемнішим, очевидно, є збір ілюстративного матеріалу й виявлення «фонові» культурно-історичної характеристики. Тому у вітчизняній лексикографічній практиці поодинокі російсько-українські пареміологічні паралелі мали здебільшого такий опис:

Аптека не на два века. Перейшов на ліки – пропав навіки. На ліченому коні не наїздишся.

Артель атаманом крепка. Без гетьмана військо гине. Отаманом артіль кріпка. Без перевесла сніп – солома. До булави треба голови.

Близок локоть, да не укусишь. (Див.: Видит око, да зуб неймет). Хоч близько, та слизько. Близько лікоть, та не вкусиш. Бачить корова, що на повітці солома. Близько видати, та далеко стрибати. Є в глеку молоко, та голова не влізе. Видно й хати, та далеко чухрати. Коло носа в'ється, а в руки не дається [Пословица 1969 : 5].

Визнаючи загалом доробок Н. Беленькової як внесок у розбудову вітчизняної перекладної лексикографії (пареміографії), водночас впадають в око й недогляди як у комплектуванні реєстру, так і в доборі українських відповідників: упорядник мав би більш ретельно підійти до відбору й систематизації матеріалу, залучити до аналізу активно використовувані одиниці. Прагнучи продемонструвати розмаїте синонімічне багатство, Н. Беленькова не зважає на те, що подані українські відповідники подекуди не співвідносні з російськими, не відтворюють зміст російської одиниці, винесеної в реєстр. Наприклад:

За большим погонишься – малое потеряешь. (Див.: За двумя зайцами...). Як відкусиш багато – ковтнеш мало. За більшим поженись та й того рішиш. Лучив у корову, а попав у ворону. Цурався сіряка, а тепер і онучі радий.

Заварил кашу – надо расхлебывать. (Див.: Сама себя раба бьет...). Купили хрону – треба їсти. Наварив пива – начинив дива. Заварив потравку – носом об лавку.

За чужой щекой зуб не болит. (Див.: В чужих руках ломоть шире). Вола голова не боліла, коли корова теля родила. На чужому дворі і кізяк золотом блищить.

Чимало відповідників семантично не співвідносні з російською реєстровою одиницею; до того ж часто саме такі, нееквівалентні реєстровим, відповідники потрапляють на перше місце. Наприклад: з огляду на те, що паремія *Мал золотник, да дорог* використовується в ситуації, коли хочуть підкреслити: хтось невеликий на зріст або молодий, однак має багато позитивних якостей, аж ніяк не можна вважати її семантичним відповідником конструкцій на зразок *З малої хмари великий дощ; Малі тілом, та великі духом; З малої іскри та великий вогонь буває; Хай річка невеличка, а береги ламає* [Пословица 1969 : 60]. Деінде при великій кількості відповідників, що і структурою, і семантикою не зовсім пасують до реєстрової одиниці, не наведено найближчого, найадекватнішого еквівалента.

Нині українська пареміографія перебуває на етапі інтенсивної розбудови, масового створення словників нового типу, універсалізації та уніфікації традиційних лексикографічних доробків [Колоїз 2012 : 260-261]. Однак попри потужний словникарський арсенал та накопичений досвід вітчизняних лексикографів низка і теоретичних, і практичних завдань потребує прискіпливішої уваги науковців, більш ретельного їх вивчення, неабияких зусиль і, безумовно, творчого підходу. Перекладна пареміографічна праця вимагає від її виконавців належної фахової підготовки, ґрунтовних знань, скрупульозності, ретельності й відповідальності. Будь-який лексикографічний доробок має відповідати рівневі сучасної науки й задовольняти високі вимоги і запити читачів. Найскладнішою залишається, мабуть, проблема добору матеріалу для лексикографічної праці відповідного, не лише перекладного, але й тлумачного типу [Олійник 1997]. З одного боку, кожен словник, яким би детальним він не був, здебільшого обмежений за обсягом, з іншого, – користувачеві дуже важливо, аби запропонований йому словник був універсальним і якнайповнішим. Проте спеціалістам добре відомо, що це зробити майже неможливо. Адже матеріал вимірюється сотнями тисяч одиниць. У переліку труднощів перекладної пареміографії на першому плані знаходяться акуратність витлумачення значення паремії чи окреслення ситуації, у якій вона використовується, стилістична кваліфікація одиниці загалом або її конкретного значення, підбір ілюстрацій і т. ін.

Посиленою увагою нині користуються спеціальні пареміографічні праці, де згідно з традиціями, започаткованими ще в позаминулому столітті, кожна паремія розміщується в алфавітному порядку. До цього способу вдаються упорядники й перекладних словників. Варто зауважити, що цей спосіб не розв'язує всіх завдань пареміографії. До того ж для користувача відповідної пареміографічної праці він є менш зручний, бо розшукати потрібну одиницю досить складно. Наведемо деякі зразки мінімально деталізованих словникових статей:

ГДЕ ДЫМ , ТАМ И ОГ ЁНЬ <А ГДЕ КВАС , ТАМ И ГЎЩА >. Употребляется в ситуации, когда хотят подчеркнуть, что для каждого следствия есть своя причина; одно явление обязательно обуславливает другое. *укр.* **Де верба́, там і вода́; Де вода́, там і верба́; Де не горіть, там не куріть; Діму без во́гню не бува́є; Нема́ діму без во́гню; Там крині́ця, де вербі́ться.**

ГДЕ ЩИ – ТУТ И НАС ИЩІ́. Употребляется для характеристики кого-либо корыстного, извлекающего личную пользу, ищущего выгоды (ср.: **Где блины́ – там и мы; Где с ма́слом ка́ша, тут и ме́сто на́ше**). *укр.* **Де кисі́ль – там і сів; Де пирі́г – там і ліг.**

ГЛА́ДКО БЫ́ЛО НА БУМА́ГЕ, <ДА (НО) ЗАБЫ́ЛИ ПРО ОВРА́ГИ>. Употребляется в ситуации, когда хотят подчеркнуть: что-либо, казавшееся простым, ясным и логичным при планировании, проектировании, при осуществлении вызвало непредвиденные проблемы, осложнения. *укр.* **Не так ста́лося, як гада́лося.**

ДЭНЬГИ НЕ ПАХНУТ. Употребляется в ситуации, когда хотят подчеркнуть: неважно, что способ зарабатывания денег вызывает осуждение, они от этого не обесцениваются. Циничный ответ на упрек в том, что избранная кем-либо деятельность незаконна, предосудительна, унижительна и т. п. *укр. Не пита́йся, чиї грóші, а диві́ся, чи хорóші.*

ДЛЯ МІЙ ЛОГО ДРУЖКА́ И (ХОТЬ) СЕРЕ́ЖКА ИЗ У́ ШКА. Употребляется в ситуации, когда хотят подчеркнуть, что для близкого, любимого человека не жаль отдать самое дорогое (ср.: **Для дру́жкі́ и сере́жка из у́шка́ а для мійо́го б и обе в́инула́** *укр. Для мійо́го дру́га і вола́ (ко́ня) з плу́га.*

До цього часу ще йде пошук об'єктивної методики лексикографічного опрацювання паремій. Очевидним залишається те, що сьогодні більшою популярністю користуються словники, де наявна, так би мовити, деталізована інформація про аналізовану одиницю (як мінімум – обов'язкове наголошення компонентів паремії, витлумачення її значення чи окреслення ситуації, у якій можливе її використання, синонімічні відношення, ілюстрація та паспортизація; як максимум – усі можливі варіантні модифікації, етимологія загалом та окремих компонентів, стилістична характеристика, значеннєві відтінки тощо).

У деяких словникових статтях доцільно було б подавати тлумачення малозрозумілих компонентів (як російських, так і українських), подекуди маніфестувати різні модифікації у структурі й семантиці, проводити паралелі з іномовними відповідниками, особливо тоді, коли паремія є запозиченою. Це, звичайно, потребує копіткої праці, ґрунтованої на вироблених чітких методологічних принципах. Тут не може бути стихійності. Адже коли у справі підготовки й видання словників переважає стихійність, таку продукцію слід визнати лексикографічним примітивом. Лише кваліфіковане лексикографічне опрацювання паремій, що спирається на принцип нормативно-довідкового спрямування, відповідність рівневі сучасної науки, а також можливість задоволення високих вимог і різнобічних запитів мовців, забезпечить авторитет пареміографічному доробку.

Список литературы

1. Киндеркнехт, А.С. К вопросу о переводе пословиц [Текст] / А.С. Киндеркнехт // Вестник Пермского государственного технического университета. – Вып. № 10 (16). – Пермь, 2007. – С. 3–10.
2. Колоїз, Ж.В. Українська пареміологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів [Текст] / Ж.В. Колоїз, Н.М. Малюга, Н.М. Шарманова ; за ред. Ж.В. Колоїз. – Кривий Ріг : ТО «ЦЕНТР-ПРИНТ», 2012. – 349 с.
3. Олійник, І.С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник [Текст] / І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. – Харків : Прапор, 1997. – 462 с.
4. Пословица не мимо молвится : Русские пословицы и поговорки с украинскими соответствиями. Нема приповідки без правди : Російські прислів'я та приказки з українськими відповідникам [Текст] / Уклад. Н. Беленькова. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Дніпро, 1969. – 246 с.
5. Практичний російсько-український словник приказок : відтворення видання 1929 р. [Текст] / Упорядн. Г. Млодзинський. – К. : ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 108 с.